

Patryk Kupis

Uniwersytet Szczeciński

ORCID: 0000-0002-3044-3350

patryk.kupis@usz.edu.pl

Prolegomena do badań nad socjologią prawa w teorii prawa Zygmunta Ziemińskiego

Wstęp

Zygmunt Ziemiński, oprócz zwłaszcza Kazimierza Opałka i Jerzego Wróblewskiego, a także Stanisława Ehrlicha, Wiesława Langa, Józefa Nowackiego i Franciszka Studnickiego, był jednym z najważniejszych uczonych w polskiej teorii prawa, spośród tych badaczy, których działalność naukowa skoncentrowana była w drugiej połowie XX. w. Badania Z. Ziemińskiego były głęboko zakorzenione w koncepcjach naukowych jego mistrza – Czesława Znamierowskiego, jak również inspirowane pracami innych wybitnych myślicieli, jak Kazimierz Ajdukiewicz, Maria Ossowska, Georg H. von Wright czy Alf Ross. Wszelako Z. Ziemiński, specjalizując się w takich dziedzinach, jak logika, socjologia i etyka, największe uznanie w powszechnym dyskursie prawniczym uzyskał ściśle jako teoretyk prawa. Mimo upływu ponad ćwierćwiecza od śmierci tego wybitnego prawoznawcy, jego koncepcje wciąż są istotną częścią doktryny prawniczej, nadal są podejmowane w dyskursie naukowym i nie tracą na aktualności także w odniesieniu do możliwości ich wykorzystania do badania współczesnych problemów prawnych i prawniczych.

Jednakowoż wśród niezwykle bogatej spuścizny naukowej Z. Ziemińskiego znane i cenione są przede wszystkim te prace, które traktują o formalnych, zwłaszcza logiczno-językowych, aspektach badanych przez niego zjawisk prawnych, oraz te, które koncentrują się na metodologii nauk prawnych. Część tego bogatego zbioru wiedzy doczekała się częściowych opracowań¹. Wszelako nie-

¹ Złuszcz: S. Czepita, *Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Doktora Zygmunta Ziemińskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1991, vol. 53, z. 1, s. 233–235; idem, *Koncepcje teoretycznoprawne Zygmunta Ziemińskiego, a idee naukowe Czesława Znamierowskiego*, [w:] S. Wronkowska, M. Zieliński (red.), *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, Poznań 1990, s. 463–483; S. Czepita, S. Wronkowska, M. Zieliński, *Założenia szkoły poznańsko-szczecińskiej w teorii prawa*, „Państwo i Prawo” 2013, z. 2, s. 463–483; M. Kordela,

dostatecznie znana, a wręcz nie zidentyfikowana, odkryta lub zrekonstruowana pozostaje inna, dość pokaźna i bardzo interesująca część dorobku naukowego Z. Ziemińskiego, dotycząca jego socjologicznych lub socjologiczno-prawnych koncepcji naukowych. W rzeczonych, częściowych opracowaniach koncepcji naukowych Z. Ziemińskiego zazwyczaj jedynie stwierdza się, że w początkowym okresie swojej działalności naukowych zajmował się zwłaszcza socjologiczno-prawnymi zagadnieniami w prawoznawstwie. Poza tymi stwierdzeniami ta część dorobku poznańskiego profesora nie została dotychczas poddana głębszej analizie. Występuje więc pewna luka w całości kształcie wiedzy o spuściźnie naukowej tego teoretyka prawa, zwłaszcza że zajmując się socjologiczno-prawnymi zagadnieniami prawoznawstwa, badał on prawo nie w sposób, do jakiego przyzwyczaił czytelników swych najbardziej znanych prac (tj. przez zastosowanie modeli logicznych lub narzędzi językowych), lecz przez postrzeżenie prawa jako szczególnie doniosłego faktu społecznego.

Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na potrzebę głębszej analizy dorobku naukowego Z. Ziemińskiego oraz zarysowanie optymalnych metod tego przedsięwzięcia i źródeł, na których powinno się ono opierać. Bez odpowiedzi bowiem pozostają dotychczas pytania o genezę podjęcia przez Ziemińskiego refleksji socjologicznych w prawoznawstwie oraz przyczyn ich zaniechania i przestawienia toru swojego naukowego programu na badanie zagadnień formalno-prawnych. Niniejsze opracowanie pozwoli więc częściowo wypełnić lukę w dotychczasowej wiedzy naukowej odnoszącej się do teorii prawa Z. Ziemińskiego. Zwróci ono uwagę na możliwość pojęcia jej w większym stopniu lub nawet rozszerzenia zakresu możliwych zastosowań występujących w niej narzędzi czy metod. Zupełna ocena dorobku naukowego tego uczonego nie jest bowiem możliwa bez uzupełnienia dotychczasowej wiedzy o wiadomości na temat tej niepowszechnie znanej części jego naukowej spuścizny.

Co szczególnie istotne, w pracy znajdują się odniesienia do wniosków krytycznej analizy nie tylko dotychczas opublikowanych prac naukowych Z. Ziemińskiego, dotyczących zwłaszcza socjologii prawa², i napisanych przez niego

Teoria prawa Zygmunta Ziemińskiego, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2015, vol. 4, z. 1, s. 230–249; Ł. Moniuszko, *O możliwości zastosowania teorii prawa Zygmunta Ziemińskiego w rozstrzygnięciu problemów bioetycznych*, „Studia Ecologiae et Bioethicae UKSW” 2013, z. 2, s. 29–45; Ł. Moniuszko, *Sprawiedliwość. Studium koncepcji filozoficznoprawnej Zygmunta Ziemińskiego*, Kraków 2017; S. Wronkowska-Jaśkiewicz, *Wspomnienie o profesorze Zygmuncie Ziemińskim*, „Państwo i Prawo” 1996, z. 7, s. 71–73; eadem, *Zygmunt Ziemiński 1920–1996*, [w:] Andrzej Gulczyński (red.), *Wielkopole XX wieku*, Poznań 2001, s. 627–637; eadem, *Zygmunt Ziemiński. Gandhi*, Poznań 2022.

² Wśród tej części dorobku wyróżnić można zwłaszcza Z. Ziemińskiego: *Procesy o zniewagę jako problem techniki społecznej*, niepubl. praca doktorska, Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1949; *Tworzenie się nowych społeczności wiejskich na ziemiach odzyskanych*, niepubl. praca magisterska, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1949; *Podłoże sporów sądowych o alimentację dziecka pozamałżeńskie*, Warszawa 1954; *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka w Polsce Ludowej*, Warszawa 1956; *Zasady współżycia*

recenzji prac innych autorów z tej dziedziny³. Wykorzystane zostaną bowiem również archiwa, zwłaszcza jego dokumenty osobiste, korespondencja przychodząca i wychodząca oraz niepublikowane dotychczas teksty, w tym rękopisy i maszynopisy. Oparte na tych materiałach twierdzenia będą więc oryginalne w dotychczasowym dyskursie. Zastosowana w odniesieniu do tych materiałów metoda analizy krytycznej pozwoli na identyfikację głębszych warstw znaczeń i kontekstów, które mogły umknąć w tradycyjnym podejściu do jego dzieł.

Biorąc pod uwagę obszerność tak oznaczonego przedsięwzięcia i zarazem ramy edytorskie przewidziane dla niniejszego tekstu, opracowanie to będzie stanowić jedynie prolegomenę do dokonania głębokiej i rzetelnej analizy socjologiczno-prawnej części spuścizny naukowej Z. Ziemińskiego. Przeprowadzenie zasygnalizowanej analizy jest zamiarem dalszych badań autora.

Konteksty biograficzne i historyczne

Wstępne rozeznanie w dorobku naukowym Z. Ziemińskiego i dostępnych archiwaliach oraz wskazania wiedzy ogólnej w pierwszej kolejności kierują myśli ku temu, aby właściwą część przedmiotowego badania rozpocząć od rozważenia wpływu życiorysu tego teoretyka prawa i aspektów historyczno-

społecznego w projekcie kodeksu cywilnego PRL, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1960, z. 4, s. 45–52; *Próba empirycznego badania świadomości prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, nr 25, z. 3, s. 197–221; *Rola badań socjologiczno-prawnych dla teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, nr 32, z. 4, s. 121–136; *Socjologia prawa – jaka i po co?*, „Problemy” 1974, nr 8, s. 10–14; *Zastosowanie metody i techniki badań nad świadomością prawną*, [w:] idem, *Świadomość prawna robotników*, Wrocław 1974, s. 26–40; *Socjologia prawa jako nauka prawna. Szkice z metodologii szczegółowych nauk prawnych*, Seria: Studia Metodologia Nauk, t. 1, Warszawa–Poznań 1975; *Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów*, Warszawa 1990; *Elementy socjologii*, Poznań 1994; *Socjologiczne pojmowanie narodu*, „Sprawy Narodowościowe” 1995, z. 2.

³ Recenzje Z. Ziemińskiego dotyczące prac socjologicznych to zwłaszcza: M. Ossowska, *Socjologia moralności*, „Państwo i Prawo” 1964, z. 1, s. 103–105; A. Podgórecki, *Zjawiska prawne w opinii publicznej*, „Państwo i Prawo” 1964, z. 10, s. 579–583; R. Dyoniziak, *Młodzieżowa „podkultura”*, „Życie Szkoły Wyższej” 1966, nr 3, s. 144–148; F. Studnicki, *Przeptyły wiadomości o normach prawnych*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 3, s. 569–571; M. Ossowska, *Normy moralne. Próba systematyzacji*, „Państwo i Prawo” 1970, z. 10, s. 591–593; *Law, morality and society. Essays in honour of H.L.A. Hart*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 7, s. 148–151; Ch. Perelman, *Justice, law and argument. Essays on moral and legal reasoning*, „Państwo i Prawo” 1981, z. 6, s. 125–127; M. Borucka-Arctowa, *Świadomość prawna a planowane zmiany społeczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1982, nr 44, z. 1, s. 264–266; F. Ost, M. van de Kerchove, *Jalons pour théorie critique du droit*, „Państwo i Prawo” 1987, z. 9, s. 107–110; M. Borucka-Arctowa (red.), *Skuteczność rozstrzygania sporów w postępowaniu cywilnym w praktyce i opinii stron*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, nr 42, z. 2, s. 319–321; M. Borucka-Arctowa (red.), *Spoleczne poglądy o Naczelnym Sędzi Administracyjnym*, „Państwo i Prawo” 1991, z. 3, s. 85–86; M. Ziolkowski, B. Pawłowska, R. Drozdowski, *Jednostka wobec władzy*, „Państwo i Prawo” 57: 1995, z. 4, s. 82–83.

politycznych, w których tworzył i publikował swoje prace dotyczące socjologii prawa, na przyczyny zajęcia się przez niego tą dziedziną prawoznawstwa na początku swojej działalności naukowej, a następnie porzucenia tej drogi badawczej w połowie lat 50. XX w.

Zauważalne jest to, że u progu kariery naukowej Z. Ziemińskiego przypadek rządził niektórymi jego decyzjami w sprawie kierunku obranej przez niego drogi naukowej. Jeszcze w trakcie studiów prawniczych nawiązał kontakt z Czesławem Znamierowskim, do którego następnie uczęszczał na seminarium. Po zaliczeniu trzeciego rocznego egzaminu prawniczego Ziemiński otrzymał od tegoż uczonego propozycję objęcia funkcji asystenta-wolontariusza⁴. Już wówczas rozważał karierę naukową. Z. Ziemiński ukończył studia prawnicze w 1947 r. na podstawie pracy magisterskiej pt. *Pojęcie „umowy społecznej” w pismach J.J. Rousseau*⁵. Początkowo skupiał swoje zainteresowania zarówno na zagadnieniach historii prawa, jak i na ogólnej teorii życia społecznego⁶. Po studiach otrzymał propozycję współpracy naukowej nie tylko od C. Znamierowskiego, lecz także dostał propozycję asystentury w katedrze historii prawa polskiego. Ostatecznie pozostał przy teorii prawa ze względu na bliższy związek tej dziedziny z socjologią ogólną, która interesowała go najsilniej⁷. Zatem jego kariera naukowa mogła potoczyć się w zupełnie innym kierunku niż ten, gdzie ostatecznie ukształtował on swój dorobek.

Bezpośrednio po zakończeniu studiów prawniczych Z. Ziemiński rozpoczął studia filozoficzne w zakresie socjologii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Poznańskiego. Z wynikiem dobrym przedstawił pracę magisterską pt. *Tworzenie się nowych społeczności wiejskich na Ziemiach Odzyskanych*⁸. Praca ta została później wykorzystana przez Polski Instytut Socjologiczny⁹. W pracy tej scharakteryzował dzieje osadnictwa nadmorskiego i ogólną jego charakterystykę, opisał podstawy powstania nowej więzi społecznej oraz przedstawił wnioski z analizy socjologicznych aspektów życia towarzyskiego członków tych społeczności, wpływu instytucji wychowawczych na więź społeczną i poczucia przynależności do wielkich grup społecznych¹⁰.

⁴ Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (dalej jako Archiwum UAM),teczka pn. Zygmunt Ziemiński, sygn. akt 425/94.

⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej jako AAN),teczka pn. Ziemiński Zygmunt 1949–1978, nr 14453, Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

⁶ Archiwum UAM,teczka pn. Ziemiński Zygmunt, Antoni, sygn. 144/1779.

⁷ AAN,teczka Ministerstwa Edukacji Narodowej – Departament Kadr, Ziemiński Zygmunt 1949–1978.

⁸ AAN,teczka pn. Ziemiński Zygmunt 1949–1978, nr 14453, Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, k. 4.

⁹ AAN,teczka Ministerstwa Edukacji Narodowej – Departament Kadr, Ziemiński Zygmunt 1949–1978.

¹⁰ Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie Oddział w Poznaniu (dalej jako Archiwum PAN), Materiały Zygmunta Ziemińskiego, sygn. PIII-120,teczka Powstanie nowej więzi społecznej na ziemiach odzyskanych na tle obrazu życia osad nadmorskich w powiecie koszalińskim.

Praca *Tworzenie się nowych społeczności wiejskich na Ziemiach Odzyskanych* była jednym z pierwszych tego typu opracowań po II wojnie światowej; w znacznym stopniu opierała się ona bowiem o badania empiryczne. Co ważne, do tego typu prac Z. Ziemińskiego należą także niewydane teksty rękopiśmienne i maszynopisy znajdujące się w Archiwum PAN w Poznaniu, w tym opracowanie powstałe na podstawie badań przeprowadzonych w 1947 r. oraz latem i jesienią 1948 r. pt. *Powstawanie nowej więzi społecznej na ziemiach odzyskanych na tle obrazu życia osad nadmorskich w powiecie koszalińskim*¹¹. Praca ta miała być częścią szczegółowego opracowania *Nowi ludzie na wybrzeżu*¹², która ostatecznie jednak nigdy nie powstała.

Kontynuując swoją działalność naukową, Z. Ziemiński, po dwóch latach pracy w charakterze asystenta-wolontariusza, od dnia 1 stycznia 1949 r. został zatrudniony na stanowisku młodszego asystenta w Katedrze Teorii i Filozofii Prawa¹³. Jednocześnie przygotowywał rozprawę doktorską pod kierunkiem prof. C. Znamierowskiego, dotyczącą społecznych aspektów procesów o zniewagę. W związku z charakterem prowadzonych badań podjął wówczas bezpłatną aplikację sądową w Sądzie Okręgowym w Poznaniu¹⁴, aby móc bezpośrednio obserwować funkcjonowanie prawa i jego oddziaływanie na społeczeństwo.

Podczas pisania dysertacji zasadniczym celem Z. Ziemińskiego było uwzględnienie w niej nie tylko wiedzy pozyskanej podczas pracy w sądzie, lecz także to, aby wyniki badań naukowych były przydatne orzecznictwu. Ostatecznie, 21 października 1950 r.¹⁵ Z. Ziemiński uzyskał stopień doktora praw. Jego praca nosiła tytuł *Procesy o zniewagę jako problem techniki społecznej*. Promotor Czesław Znamierowski ocenił ją bardzo wysoko:

Trafnie i z przenikliwością dobrego psychologa wczuł się w różne odmiany postaw sędziego; niekiedy okiem nowelisty podchwycił smutne czy wesołe strony „komedii ludzkiej”; okiem zaś czujnego na krzywdy społecznika dostrzegał szkodę społeczną, jaka powstaje z każdego konfliktu. (...) Praca mgra Ziemińskiego nie pachnie zbutwiałą uczonością książkową. Wyrosła nie z czytania cudzych dzieł, lecz z dobrej i pełnej zainteresowania obserwacji spraw ludzkich. Świadczy o przyrodzonym talencie psychologa i socjologa, o znacznym już zasobie skumulowanych w doświadczeniu prawd życiowych, wreszcie o poziomie ogólnym kultury umysłowej, który zasadnie pozwala widzieć w nim przyszłego uczonego o samodzielnym i oryginalnym sądzie i szerokich widnokręgach¹⁶.

¹¹ Archiwum PAN, materiały Zygmunta Ziemińskiego, sygn. PIII-120, j.a. 3.

¹² Archiwum PAN, materiały Zygmunta Ziemińskiego, sygn. PIII-120, j.a. 4.

¹³ Archiwum UAM,teczka pn. Zygmunt Ziemiński, sygn. akt 425/94.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ AAN,teczka pn. Ziemiński Zygmunt 1949–1978, nr 14453, Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki.

¹⁶ Archiwum UAM,teczka pn. Zygmunt Ziemiński, sygn. akt 425/94.

Czesław Znamierowski miał znaczący wpływ na ukształtowanie się u Z. Ziemińskiego refleksji socjologiczno-prawnych¹⁷. Choć socjologia prawa nie była dominującą częścią dorobku naukowego C. Znamierowskiego, to w przedwojennej literaturze tego autora znane są jego oryginalne idee socjologiczne¹⁸. Dotyczą one pojmowania zbiorowości, społeczności i narodu, społecznej roli elity w demokratycznym sprawowaniu władzy, a także niektórych innych jej aspektów. Z. Ziemiński, jako jeden z jego najzdolniejszych uczniów, kontynuował badania w tej dziedzinie.

Po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych Ziemiński awansował na stanowisko starszego asystenta, zaś w marcu 1953 r. na stanowisko adiunkta. Występował na konferencjach roboczych Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu, podczas których dzielił się swoimi uwagami zawartymi w pracy doktorskiej¹⁹. Stwarzało to szeroką perspektywę zajęcia przez niego płodnego obszaru działalności badawczej, zważywszy że od początku lat 50. XX. w. rozpoczął ukie-
runkowanie swojego programu naukowego na badanie socjologicznych aspektów zjawisk prawnych. W tej dziedzinie był prekursorem – jako jeden z pierwszych po II wojnie światowej znalazł naukowe zastosowanie badań empirycznych dla rozważań prawoznawczych.

Do prac Z. Ziemińskiego z początkowego okresu kariery naukowej, które dotyczyły socjologii prawa, zalicza się zwłaszcza: *Podłoże sporów sądowych o alimentację dziecka pozamatrzeńskiego*²⁰ (praca ta była podstawą uzyskania przez tego autora tytułu docenta) oraz opracowanie *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka w Polsce ludowej*, a także poradnik *Jak dochodzić ojcostwa i alimentów dla dziecka*²¹ i artykuły naukowe: *Ugody w sprawach karnych z oskarżenia prywatnego*²², *Postępowanie dowodowe w sprawach o ustalenie ojcostwa*²³ oraz *Zadania i technika wywiadu środowiskowego w sprawach o przysposobienie*²⁴.

¹⁷ S. Czepita, *Koncepcje teoretycznoprawne Zygmunta Ziemińskiego a idee naukowe Czesława Znamierowskiego*, [w:] S. Wronkowska, M. Zieliński (red.), op. cit., s. 463–483; P. Kupis, *The construction of the thetic acts by Czesław Znamierowski*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2022, t. XXXII, z. 4.

¹⁸ Zob. zwłaszcza: S. Czepita, *Koncepcje teoretycznoprawne...*, s. 27–36 i Z. Ziemiński, *Czesława Znamierowskiego koncepcje grupy społecznej i społeczności*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1987, z. 3, s. 1–2.

¹⁹ AAN, teczka Ministerstwa Edukacji Narodowej – Departament Kadr, Ziemiński Zygmunt 1949–1978.

²⁰ Z. Ziemiński, *Podłoże sporów sądowych o alimentację dziecka pozamatrzeńskiego*, Warszawa 1954.

²¹ Idem, *Jak dochodzić ojcostwa i alimentów dla dziecka*, Warszawa 1956.

²² Idem, *Ugody w sprawach karnych z oskarżenia prywatnego*, „Nowe Prawo” 1952, nr 8–9, s. 50–54.

²³ Idem, *Postępowanie dowodowe w sprawach o ustalenie ojcostwa*, „Nowe Prawo” 1953, nr 4, s. 27–41.

²⁴ Idem, *Zadania i technika wywiadu środowiskowego w sprawach o przysposobienie*, „Nowe Prawo” 1955, nr 5, s. 107–115.

Kształtującą się w ten sposób perspektywę badań naukowych musiała jednak zweryfikować ówczesna sytuacja polityczna w Polsce. Jej nurt spowodował bowiem, że zaczęto odgórnie pomijać zagadnienia socjologiczne; nauka ta była bowiem uznawana za burżuazyjną, przeciwstawiającą się obowiązującemu wówczas naukowemu dogmatowi materializmu historycznego i wobec tego stopniowo eliminowano kolejne ośrodki badawcze zajmujące się tą dziedziną wiedzy²⁵. Uprawianie badań socjologicznych stało się więc wówczas niemal całkowicie niemożliwe. Przeciwwstawienie się przyjętej i surowo egzekwowanej linii programowej narzuconej polskim uczelniom przez rządzących wymagało silnej determinacji i odwagi.

Przemiany polityczne i społeczne w powojennej Polsce zdeterminowały więc pesymistyczną prognozę Z. Ziemińskiego dotyczącą możliwości kontynuowania badań naukowych w tej dziedzinie. W rezultacie od drugiej połowy lat 50. i w latach 60. XX. w. Z. Ziemiński tylko sporadycznie publikował prace dotyczące socjologii prawa lub zastosowania narzędzi socjologiczno-prawnych w prawoznawstwie. Do końca lat 60. powstały jedynie artykuł *Próba empirycznego badania świadomości prawnej*²⁶ czy recenzja *Socjologii moralności* Marii Ossowskiej²⁷.

Wszelako gdy w 1958 r. wyjechał do Francji, aby wziąć udział w cztero-miesięcznej sesji naukowej w Centre European Universitaire w Nancy, Z. Ziemiński skorzystał z okazji, aby napisać pracę zaliczeniową właśnie z zakresu socjologii prawa. Praca ta dotyczyła polskiej literatury socjologicznej, traktującej o zagadnieniu klas społecznych i walki klas (fr. *Les problemes de la stratification sociale en litterature sociologique polonaise*)²⁸.

Na uchwycenie osobistej refleksji Z. Ziemińskiego na temat konieczności znaczącego ograniczenia prowadzenia badań socjologiczno-prawnych pozwala lektura listu Z. Ziemińskiego do Jerzego Wróblewskiego z 1969 r. W liście tym zwierzył się wówczas, że dostał od Adama Łopatki, ówczesnego kierownika poznańskiej Katedry Teorii Państwa i Prawa, polecenie napisania tekstu o metodzie socjologicznej w prawoznawstwie, co w liście tym żartobliwie skwitował tak, że napisze na ten temat tyle tylko, iż to chyba jakieś „burżuazyjne nieporozumienie wymyślać taką metodę”²⁹. Oddając jeszcze raz głos samemu zainteresowanemu, w 1973 r. w sposób następujący odniósł się do ówczesnej

²⁵ J. Szacki, *W służbie społeczeństwa czy władzy? Socjologia polska w latach 1944–1989*, [w:] S. Kozyr-Kowalski i in. (red.), *Krytyka rozumu socjologicznego. Praca zbiorowa wydana z okazji 100-lecia urodzin Tadeusza Szczurkiewicza*, Poznań 1997, s. 464–489.

²⁶ Z. Ziemiński, *Próba empirycznego badania świadomości prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, vol. 25, z. 3, s. 197–221.

²⁷ Idem, *M. Ossowska, Socjologia moralności...*, s. 103–105 [recenzja].

²⁸ AAN,teczka Ministerstwa Edukacji Narodowej – Departament Kadr, Ziemiński Zygmunt 1949–1978.

²⁹ Archiwum PAN, list z 10 listopada 1969 r. do Jerzego Wróblewskiego, materiały Zygmunta Ziemińskiego, sygn. akt PIII-120, j.a. 155, k. 37.

możliwości uprawiania socjologii prawa i rezultatów swojej aktywności na tym polu:

Autor prowadził ćwierć wieku temu równie samodzielne, co prymitywne, z dzisiejszego punktu widzenia, empiryczne badania socjologiczno-prawne, a nawet udało mu się wyniki niektórych z tych prac opublikować w okresie nie sprzyjającym badaniom empirycznym z zakresu socjologii³⁰.

Inny wybitny teoretyk prawa, Kazimierz Opalek, odnosząc się do sytuacji politycznej w Polsce okresu stalinowskiego i możliwości ówczesnego uprawiania socjologii, wysoko ocenił badania prowadzone przez Ziemińskiego w tej dziedzinie:

Okazał się jednym z pionierów w Polsce badań prawno-empirycznych czy może socjologiczno-prawnych. Było to w latach, kiedy o socjologii prawa, tak dziś lansowanej, jeszcze się u nas nie śniło. Przeszły tedy wówczas bez szerszego echa wartościowe prace Z. Ziemińskiego dotyczące szeregu zagadnień prawa karnego oraz rodzinnego³¹.

Stopniowo zmieniająca się sytuacja polityczna w Polsce doznawała kilku „odwilży”, których rezultatem był powrót socjologii na polskie uczelnie. Pozwoliło to Z. Ziemińskiemu napisać i opublikować w 1975 r. jedną z najważniejszych pozycji wśród jego socjologiczno-prawnego dorobku – monografię *Socjologia prawa jako nauka prawna*. Zawarł w niej syntezę swoich socjologiczno-prawnych poglądów, dotyczących zwłaszcza metod i technik uprawiania tej dziedziny w nauce oraz najważniejszych problemów w niej występujących. Oprócz wyżej wymienionej pozycji szczególnie istotne refleksje Z. Ziemińskiego dotyczące socjologiczno-prawnych aspektów prawoznawstwa zawarł w *Podstawowych problemach prawoznawstwa*³² (1980) oraz w *Elementach socjologii* (1994).

Analiza archiwum spuścizny naukowej Z. Ziemińskiego, zwłaszcza dokumentów mających nienaukowy charakter, wskazuje, że czynnikiem, który odwiódł go od zajmowania się socjologią prawa i skłonił do zajęcia się przez niego badaniem formalnych i metodologicznych problemów prawoznawstwa, była – oprócz wskazanej wcześniej kwestii sytuacji społeczno-politycznej w powojennej Polsce – polityka prowadzenia katedry przez C. Znamierowskiego. Zdeterminowała ona bowiem to, że na Ziemińskiego spadła odpowiedzialność prowadzenia zajęć dydaktycznych głównie z logiki prawniczej. Został więc postawiony w konieczności dostosowania swojej wiedzy i refleksji naukowej do zagadnień formalnych i metodologicznych. Nie miał bowiem wcześniej zamiaru skoncentrowania się na tych dziedzinach wiedzy, a tylko taka kolej

³⁰ Z. Ziemiński, *Socjologia prawa jako nauka...*, s. 5.

³¹ AAN,teczka Ministerstwa Edukacji Narodowej – Departament Kadr, Ziemiński Zygmunt 1949–1978, k. 125.

³² Z. Ziemiński, *Podstawowe problemy prawoznawstwa*, Warszawa 1980, s. 412–480.

rzeczy sprawiła, że się nimi zajął. Początkowo pesymistycznie podchodził do swoich możliwości uprawiania nauki w tych dziedzinach i – jak sam twierdził – pogłębił swą wiedzę z logiki dopiero podczas prowadzenia zajęć dydaktycznych³³:

W tym czasie [rok 1950 i następne – dop. P.K.] spadł na mnie w katedrze w znacznej części ciężar pracy dydaktycznej w zakresie logiki, tak iż prowadziłem stosunkowo niewielką ilość godzin zajęć z Teorii państwa i prawa; stopniowo logika stała się moją specjalnością dydaktyczną³⁴.

Umiejscowienie koncepcji socjologiczno-prawnych według Z. Ziemińskiego

Koncepcje socjologiczno-prawne przyjmowane przez Z. Ziemińskiego miały wpływ na całokształt uprawiania przez niego badań w prawoznawstwie. Stawiał on bowiem bardzo silną tezę metodologiczną o koniecznej wielopłaszczyznowości badania prawa, która głosiła, że oprócz klasycznych filozoficznych dociekań w prawoznawstwie należy badać prawo także w oparciu o zagadnienia z zakresu socjologii czy psychologii. Pozwala to bowiem wyjaśnić nie tylko formalne aspekty funkcjonowania prawa, lecz także jego aspekty realne.

Z. Ziemiński zwracał uwagę, że ze względu na wzajemne przenikanie się zainteresowań prawników i socjologów niejednoznaczne jest umiejscowienie socjologii prawa wśród podzielonej na dziedziny nauki. Zarówno bowiem prawo, jego społeczne oddziaływanie i skutki tego oddziaływania wchodzą w zakres zainteresowania socjologów, jak również wypracowane przez socjologię twierdzenia o skuteczności oddziaływania prawa na społeczeństwo należą do sfery zainteresowań prawników. Wyróżnił więc następujące obszary, którymi socjologia prawa powinna się zajmować:

- 1) pojmowanie prawa na tle innych podobnych regulatorów życia społecznego;
- 2) geneza prawa spełniającego funkcję regulatora życia społecznego;
- 3) funkcje społeczne prawa na tle jego stosowania, egzekwowania i przestrzegania;
- 4) podstawowe kierunki ewolucji systemów prawnych i porządków prawnych;
- 5) społeczne funkcje zawodów prawniczych;
- 6) pojmowanie niektórych aspektów doktryn prawniczych³⁵.

³³ AAN, Życiorys z 1954 r., teczka Ministerstwa Edukacji Narodowej – Departament Kadr, Ziemiński Zygmunt 1949–1978.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Z. Ziemiński, *Socjologia prawa jako nauka...*, s. 17.

W odniesieniu do umiejscowienia socjologii wśród sfery zainteresowania prawników Ziemiński dokonał rozróżnienia pojęć: „socjologia prawa” i „socjologia dla prawników”³⁶. Tę ostatnią kategorię określił jako elementy socjologii o encyklopedycznym charakterze, przydatne prawnikom w praktycznych aspektach wykonywania ich pracy zawodowej³⁷. Wykluczając ten obszar z zakresu pojmowania socjologii prawa, Z. Ziemiński określił ogólnie tę dziedzinę wiedzy jako zespół twierdzeń o obserwacjach zjawisk prawnych w ich ujęciu społecznym³⁸ i o zastosowaniach socjologii do rozwiązywania zadań badawczych prawoznawstwa³⁹. Łączył więc w tym określeniu rolę socjologii prawa zarówno jako narzędzia służącego poznaniu pewnych aspektów zjawisk prawnych, jak i środka do – niejako wtórnego – wykorzystania uzyskanych tędy wniosków do podejmowania na ich podstawie kolejnych działań badawczych lub działań socjotechnicznych.

Rozwinięte określenie zadań socjologii prawa według Ziemińskiego obejmuje obserwację określonych zjawisk społecznych wywołanych ze względu na obowiązywanie w danej społeczności jakiegoś systemu prawnego oraz obserwację zjawisk, które społecznie warunkują powstanie lub funkcjonowanie takiego systemu⁴⁰. Wnioski z tych obserwacji, z punktu widzenia prawoznawstwa, nie wymagają zasadniczo dalszej analizy (np. co do genezy zaobserwowanego stanu rzeczy), lecz służą prawnikom do prognozowania prawdopodobieństwa wystąpienia danych skutków, w związku z obowiązywaniem określonych norm prawnych w danej społeczności, a także do podejmowania na podstawie tych wniosków pewnych działań w zakresie tworzenia czy stosowania prawa⁴¹. Socjologia prawa ma więc w ujęciu Z. Ziemińskiego dostarczać prawoznawstwu materiału służącego przede wszystkim do wynajdywania rozwiązań problemów prawniczych występujących w odniesieniu do funkcjonowania prawa w praktyce.

Ziemiński odżegnywał się jednak od przyjęcia, iżby socjologia prawa miała dla prawnika wyłącznie ściśle praktyczny, instrumentalny wymiar. Tak pojmując zadania socjologii prawa, Ziemiński polemizował z popularnym w ówczesnym dyskursie naukowym stanowiskiem Roscoe’a Pounda, według którego ta dziedzina nauki służyć ma praktycznemu rozwiązywaniu problemów prawniczych⁴², być narzędziem inżynierii społecznej⁴³, a nie zaś – jak z kolei przyjmował Z. Ziemiński – służyć do formułowania dyrektyw o sposobie osią-

³⁶ Ibidem, s. 22.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem, s. 23.

³⁹ Ibidem, s. 22.

⁴⁰ Ibidem, s. 23.

⁴¹ Ibidem.

⁴² G. Gurvitch, *Sociology of law*, London 1973, s. 129.

⁴³ J. Kwaśniewski, *Pound Roscoe*, [w:] A. Kojder, Z. Cywiński (red.), *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, Warszawa 2014, s. 321.

gnięcia celu, w postaci rozwiązania lub niwelowania takich problemów czy zapobiegania ich powstawania⁴⁴. Wyraźnie zauważalne w stanowisku Ziemińskiego jest to, że nie tylko wymagał on od socjologii prawa rozwiązywania problemów występujących w praktycznym wykonywaniu zawodu prawnika, lecz oczekiwał, że dostarczy ona rzetelnej wiedzy, a tym samym narzędzia do tego, aby prawnicy za jego pomocą problemy te mogli rozwiązywać.

Z. Ziemiński podkreślał w swoich pracach, że socjologia prawa ma generować dla badaczy prawa nowy materiał empiryczny, dostarczając nowych ustaleń faktycznych, nie zaś ograniczać się jedynie do przetwarzania wcześniej zgromadzonych danych. W tym kontekście zwracał uwagę na użyteczność prowadzenia badań nad znajomością prawa i postawami społeczeństwa wobec prawa. Uważał, że takie badania są bowiem kluczowe dla zrozumienia oddziaływania norm prawnych na różne dziedziny życia społecznego. Dążył więc do wielowymiarowego, głębokiego zrozumienia problemów społecznych i uwzględniania oddziaływania na nie prawa.

Wnioski

Zygmunt Ziemiński, będąc jedną z najświetlejszych postaci polskiej teorii prawa drugiej połowy XX w. zajmował się nie tylko formalno-prawną analizą zjawisk prawnych, lecz badał także realne aspekty zjawisk prawnych, traktując prawo jako zdarzenie społeczne. Jednakże sytuacja polityczna w Polsce po II wojnie światowej, zwłaszcza do 1956 r., zmusiła Z. Ziemińskiego do znacznego ograniczenia prowadzenia przez niego podejmowanych wcześniej badań socjologicznych, w tym empirycznych, w dziedzinie prawoznawstwa. Efekt ten był widoczny w dalszej części jego dorobku naukowego, aż do początku lat 70. XX w. Wówczas jednak program badawczy tego teoretyka prawa opierał się zwłaszcza na analizie innego typu problemów prawnych. Ziemiński przekierował bowiem swoje zainteresowania badawcze, zajmując się formalnymi i metodologicznymi oraz etycznymi zagadnieniami prawoznawstwa.

Wiadomości o tej części dorobku naukowego Ziemińskiego nie są dotychczas odpowiednio poznane. Zgłębienie ich, zwłaszcza zidentyfikowanie lub odkrycie czy zrekonstruowanie przyjmowanych przez niego koncepcji socjologiczno-prawnych, pozwoli dopełnić obraz wiedzy o jego teorii prawa i w pełni ją docenić. Dalsze studia nad niepublikowanymi pracami tego autora mogą również rzucić nowe światło na znane już aspekty jego teorii prawa oraz bardziej złożony i wielowymiarowy obraz jego wkładu w rozwój prawoznawstwa.

Wnioski tej prolegomeny wskazują na to, że kontynuowanie badania dzieł Z. Ziemińskiego i innych związanych z nim źródeł, zwłaszcza archiwów, jest

⁴⁴ Z. Ziemiński, *Socjologia prawa jako nauka...*, s. 41.

zasadne, a co więcej – ma znaczący potencjał naukowy. Przeprowadzenie sygnalizowanego tu głębokiego badania pozwoli uzyskać odpowiedź na pytania m.in. o aktualność niektórych elementów teorii prawa Z. Ziemińskiego i o to, które z nich uległy przewartościowaniu w świetle zmieniającej się rzeczywistości prawnej i społecznej oraz czy i w jaki sposób podejście Ziemińskiego do socjologii prawa może przyczynić się do lepszego zrozumienia współczesnej relacji między prawem a społeczeństwem w Polsce. Unikatowość takiego badania będzie ponadto polegać na tym, że jego podstawą staną się nieznanne, niepublikowane prace Z. Ziemińskiego, które – rzecz jasna – w dyskursie naukowym nie były dotychczas brane pod uwagę. Dzięki temu po raz pierwszy dorobek tego naukowca będzie mógł zostać przedstawiony w jeszcze szerszym kontekście.

Wykaz literatury

- Czepita S., *Koncepcje teoretycznoprawne Zygmunta Ziemińskiego a idee naukowe Czesława Znamierowskiego*, [w:] S. Wronkowska, M. Zieliński (red.), *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1990.
- Czepita S., *Jubileusz siedemdziesiątej rocznicy urodzin Profesora Doktora Zygmunta Ziemińskiego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1991, nr 53(1).
- Czepita S., Wronkowska S., Zieliński M., *Założenia szkoły poznańsko-szczecińskiej w teorii prawa*, „Państwo i Prawo” 2013, nr 2.
- Gurvitch G., *Sociology of law*, Routledge & Kegan Paul Books, London 1973.
- Kordela M., *Teoria prawa Zygmunta Ziemińskiego*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2015, nr 4(1).
- Kupis P., *The construction of the thetic acts by Czesław Znamierowski*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2022, t. XXXII, nr 4.
- Kwaśniewski J., *Pound Roscoe*, [w:] A. Kojder, Z. Cywiński (red.), *Socjologia prawa. Główne problemy i postacie*, Wyd. UW, Warszawa 2014.
- Moniuszko Ł., *O możliwości zastosowania teorii prawa Zygmunta Ziemińskiego w rozstrzyganiu problemów bioetycznych*, „Studia Ecologiae et Bioethicae UKSW” 2013, nr 2.
- Moniuszko Ł., *Sprawiedliwość. Studium koncepcji filozoficznoprawnej Zygmunta Ziemińskiego*, Avalon, Kraków 2017.
- Szacki J., *W służbie społeczeństwa czy władzy? Socjologia polska w latach 1944–1989*, [w:] S. Kozyr-Kowalski i in. (red.), *Krytyka rozumu socjologicznego. Praca zbiorowa wydana z okazji 100-lecia urodzin Tadeusza Szczurkiewicza*, Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Wronkowska-Jaśkiewicz S., Zieliński M. (red.), *Szkice z teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 1990.
- Wronkowska-Jaśkiewicz S., *Wspomnienie o profesorze Zygmuncie Ziemińskim*, „Państwo i Prawo” 1996, nr 7.
- Wronkowska-Jaśkiewicz S., *Zygmunt Ziemiński 1920–1996*, [w:] A. Gulczyński (red.), *Wielkopole XX wieku*, Wyd. WBP, Poznań 2001.
- Wronkowska-Jaśkiewicz S., *Zygmunt Ziemiński. Gandhi*, Wyd. Nauk. UAM, Poznań 2022.

- Ziemiński Z., *Procesy o zniewagę jako problem techniki społecznej*, niepubl. praca doktorska, Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1949.
- Ziemiński Z., *Tworzenie się nowych społeczności wiejskich na ziemiach odzyskanych*, niepubl. praca magisterska, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Poznańskiego, Poznań 1949.
- Ziemiński Z., *Ugody w sprawach karnych z oskarżenia prywatnego*, „Nowe Prawo” 1952, nr 8–9.
- Ziemiński Z., *Postępowanie dowodowe w sprawach o ustalenie ojcostwa*, „Nowe Prawo” 1953, nr 4.
- Ziemiński Z., *Podłoże sporów sądowych o alimentację dziecka pozamążelkiego*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1954.
- Ziemiński Z., *Jak dochodzić ojcostwa i alimentów dla dziecka*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1956.
- Ziemiński Z., *Podłoże społeczne przysposobienia dziecka w Polsce Ludowej*, Wyd. Prawnicze, Warszawa 1956.
- Ziemiński Z., *Zasady współżycia społecznego w projekcie kodeksu cywilnego PRL*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1960, nr 4.
- Ziemiński Z., *Próba empirycznego badania świadomości prawnej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1963, nr 25(3).
- Ziemiński Z., *Rola badań socjologiczno-prawnych dla teorii prawa i szczegółowych nauk prawnych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1970, nr 32(4).
- Ziemiński Z., *Socjologia prawa jako nauka prawna*, PWN, Warszawa 1975.
- Ziemiński Z., *Podstawowe problemy prawoznawstwa*, PWN, Warszawa 1980.
- Ziemiński Z., *Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów*, Wyd. Przemiany, Warszawa 1990.
- Ziemiński Z., *Elementy socjologii*, Ars Boni et Aequi, Poznań 1994.
- Ziemiński Z., *M. Ossowska, Socjologia moralności*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 1 [recenzja].
- Ziemiński Z., *A. Podgórecki, Zjawiska prawne w opinii publicznej*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 10 [recenzja].
- Ziemiński Z., *R. Dyoniziak, Młodzieżowa „podkultura”*, „Życie Szkoły Wyższej” 1966, nr 3 [recenzja].
- Ziemiński Z., *F. Studnicki, Przepływy wiadomości o normach prawnych*, „Państwo i Prawo” 1966, nr 3 [recenzja].
- Ziemiński Z., *M. Ossowska, Normy moralne. Próba systematyzacji*, „Państwo i Prawo” 1970, nr 10 [recenzja].
- Ziemiński Z., *Law, morality and society. Essays in honour of H.L.A. Hart*, „Państwo i Prawo” 1978, nr 7 [recenzja].
- Ziemiński Z., *Ch. Perelman, Justice, law and argument. Essays on moral and legal reasoning*, „Państwo i Prawo” 1981, nr 6 [recenzja].
- Ziemiński Z., *M. Borucka-Arcetowa, Świadomość prawna a planowane zmiany społeczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1982, nr 44(1) [recenzja].
- Ziemiński Z., *F. Ost, M. van de Kerchove, Jalons pour théorie critique du droit*, „Państwo i Prawo” 1987, nr 9 [recenzja].

Summary

Prolegomenon to the study of the legal sociology in Zygmunt Ziemiński's legal theory

Keywords: legal theory, legal sociology, Zygmunt Ziemiński, Czesław Znamierowski, scientific legacy, empirical research.

This article examines the academic work of Zygmunt Ziemiński, a prominent legal theorist who wrote during the latter half of the twentieth century. His concepts remain a significant aspect of legal doctrine. Although he passed away some time ago, his works continue to provide relevance and value for modern legal research. The primary aim of this article is to emphasise the necessity of conducting a more profound examination of Z. Ziemiński's scientific heritage and to determine the best research methodologies for this pursuit. It is especially critical to comprehend the sociological facets of his accomplishments, which are often ignored or undervalued. By delving into the origins and underlying factors behind the adjustments in Z. Ziemiński's implementing sociological research in jurisprudence, this investigation uncovers the uncharted facets of this academician's work. Scrutinising Z. Ziemiński's scholarly heritage has immense scientific potential, as it facilitates a deeper comprehension of his legal theory, while also enabling an evaluation of its applicability in the current legal and social milieu. Further research is essential to fully comprehend the noteworthy contributions of this exceptional legal theorist to the advancement of Polish legal theory and the sociology of law.